

Türk Kültüründe "Al" Renk

"Scarlet" The Color in Turkish Culture

Prof. Dr. Metin EKİCİ*

Özet

Eski inanç sistemlerini taşıma kapasiteleri, sembolik anlam taşıma güçleri ve hatırdaki kalıcı olmaları dolayısıyla renkler ve onların adı olan sözcükler bir toplum veya milletin kültürel miraslarını aktarmada önemli bir role sahiptir. Zaman içinde anlamlarında bazı değişimler meydana gelse de, bir milletin yaşam tarzı ve inançlarıyla ilgili en eski evren ve dünyaya yönelik algıları renklerin adı olan kelimelerin kök anlamlarında taşındıkları görülür. Farklı kültürlerde olduğu gibi, Türk kültüründe de renkler farklı anlamları taşıma yanında sembol olarak da kullanılmaktadır. Renkler başlangıçta bir inanç sisteminin temel unsurlarını yansıtan ritüellerde kullanılan semboller olarak kullanılırken, daha sonraları gerçek veya sembolik anlamlarıyla sözlü ve yazılı edebiyata taşınmış ve kullanılmaya başlanmıştır. Nerede kullanılırsa kullanılınsınlar, renklerin bir toplumun erken dönem dünya algılarını kök anlamlarında her zaman korudukları görülür. Türk kültüründeki en eski renklerden biri "al" renktir. Al renk, Türklerin en eski inanç sistemlerinde ve törenlerinde kullanılmıştır. Bazen belli varlıkları olumlu olarak ifade eden, onları tanımlamada bir sıfat olarak kullanılırken, bazen de kötü varlıkların adı olarak kullanılmıştır. Her iki durumda da "al" renk Türklerin en eski dünya algılarını kök anlamında taşımaya devam etmiştir. Al renk her zaman "değişim ve dönüşüm" anlamına sahip olmuştur. Bu değişim ve dönüşüm anlamı yaratıcının vermiş olduğu veya yaratıcıdan gelen alan "ışık ve ısı"dan kaynaklanmaktadır. Bu ışık ve ısı güneşte, ateşte, altında ve diğer bazı varlıklarda görülebilir. Başka bir ifadeyle Tanrısal enerji de diyebileceğimiz bu ışık ve ısı her neye dokunursa, o varlık veya canlı "al" rengine dönüşür, allaşır. Bu düşünceden hareketle "al" rengin ilk anlamını; "Tanrı tarafından verilen enerji ile değişen ve dönüşen nesne ve varlık" şeklinde açıklamak uygun olabilir. Bu makalede ilk olarak al rengin Türk düşüncesindeki temel anlamı açıklanacak, daha sonra bir sınıflama içinde bu rengin olumlu ve olumsuz anlamlarda kullanımı ve bunların nedenleri açıklanacak ve sonuç kısmında bu rengin her zaman koruduğu temel anlamın ne olduğu hakkındaki görüşlerimize yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Al, al renk, renkler, Türk kültürü

Abstract

Due to their capacity of carrying ancient beliefs, having symbolic meanings and being easy to keep in mind, colors and the words used as their names have important roles in transmitting the cultural heritage and the belief systems of a nation or a society. It should be pointed out that the colors related to ancient belief systems and lifestyle of a nation still carry on the deep rooted conceiving as a cultural heritage every time

* Ege Üniversitesi, TDAE, Türk Halk Bilimi ABD, mekici@yahoo.com

even though they might have some changes in meanings from time to time. As it is the case in many cultures, the colors carry different meanings and are used as symbols; it has been the same in Turkic culture as well. At first they bore the basic elements of the belief system, were used as the symbolic meanings in the beliefs, appeared in the rituals, and later they have also been transformed into the oral and written literary creations as well. Wherever they have been used and seen, their deeply rooted perception was always kept in. One of the most ancient colors in Turkic culture is "al (scarlet)". It has been used as part of the ancient Turkic beliefs and rituals. Sometimes the color "al (scarlet)" has been used as a favorable adjective that described beings, sometimes used as an unfavorable name for creatures. In both cases, the color "al" carried the deeply rooted perception of the Turkic people. This color has always kept the meaning of "transformation and change". This meaning must be related to light and heat of the creator. This light and heat may be observed in fire, in the sun, in gold or some other beings. Whatever this light and heat in other words the energy provided by God, touches that is transformed into "al (scarlet)". As a result, the meaning of "al (scarlet)" might be explained "the thing or being is transformed and changed by the energy of Tengri". In this article, I will initially try to explain the basic meanings of the color "al (scarlet)" in Turkic understanding. Secondly, I will classify and provide some examples about its favorable and unfavorable usages that will show how the meaning of the color "al (scarlet)" has been transformed. I will also discuss the reasons for those changes in the meaning of the color. In the conclusion part, I will try to explain deeply rooted and never changing meaning of this color.

Keywords: Scarlet, scarlet color, colors, Turkish culture

Türk kültüründe temel renkleri ifade eden sözcüklerin eski Türk inanç sistemi olan Gök Tanrı inancından kaynaklandığını belirtmek gerekir. Örneğin "Gök", "Sarı", "Ak" ve "Kara" renk adlarının hepsi Gök tanrı inancıyla ilgilidir. "Al" renk adının da aynı inanç sisteminden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bir temel renk olarak kabul edilsin veya edilmesin, al renk insan yaşamı için vazgeçilmez olan bütün unsurlarda, ateşin sıcaklığı olan alevde, güneş ışığında ve kanda görülür. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, ortak Türk kültüründe al renk, Tanrısal bir ışık ve ısıdan gelen ve de dokunduğu varlık ve nesneleri dönüştüren bir unsur olarak düşünülmüştür.

Kaşgarlı Mahmud'un ünlü eseri Divanü Lügati't Türk'te ak renk hakkında şu bilgi verilmektedir: "*Hunların sancaklarını yapmak için kullanılan ya da onların atlarının eyer örtüsü olan turuncu renkte, ipeksi süslü bir kumaş. Turuncu renge de al denir*" şeklinde tanımlanmaktadır [DLT 2005: 137]. Bunun yanı sıra Divanü Lügati't Türk'te yer alan, al kelimesiyle ilgili bazı kelimeler ve anlamları şöyledir:

"Al: Hile, dalavere; Al çüvit: Parlak ve kırmızımsı turuncu renk; Alıç: "Kötü" olan herhangi bir şey; Alma: Elma, Türkler aynı anlama gelecek biçimde "almıla"; Alqış: Dua etme; övme; birinin iyiliklerini faziletlerini bir bir sıralama; Altın: Altın; Aluç: Sarı erik, alıç" [DLT 2005: 138-139]

Al renge çok yakın olan ve çok sık olarak al renkle karıştırılan renk ise "Kızıl" renktir. Bu karışıklık hakkında kısa bilgi vermek gereklidir. Prof. Dr. Reşat Genç, Türk kültüründe renkler hakkında son dönemde yapılmış en önemli bilimsel çalışmalardan bir olan eserinde al ve kızıl renkler arasındaki ilişkiyi Türk kültüründe yerleri bakımından şu şekilde açıklamaktadır; "*Türklerde al ile kızıl renkleri birbirinden farklı olup, al renk koyu turuncuya yakın, ateş alevi rengine benzer bir renktir. Kızıl ise, açığa yakın parlak kırmızı renk anlamında kullanılıyordu. Ama uzun, tarihi süreç içinde zaman zaman bu renkleri birbirlerinin adı ile birbirlerinin yerine de kullanılır hale gelmiştir. Türklerin en eski inançları ile ilgili olarak onlarda 'Al Ruhü' veya 'Al*

Ateş' adları verilen bir ateş tanrısının yahut da hami (koruyucu) bir ruhun varlığı bilinmektedir" [Genç 2009: 15].

Al ve kızıl renkler arasındaki ilişki ve Türk kültüründeki farklı kullanımları veya birbirinin yerine kullanılma durumları hakkında biraz daha ayrıntılı bilgi vermek yerinde olacaktır. Farklı renk adları olsa da al ve kızıl renkleri daha çok "dişilik" sembolü olarak kullanılmaktadır. Bu durumu "Al ruhu" ile ilgili uğur ve uğursuzluk getirmeye yönelik inanç ve uygulamalarda görmek mümkündür. Kızıl rengin dişilik ifade etmek için kullanımına en belirgin örnek ise Dede Korkut Kitabı içindeki ilk anlatıma olan "Dirse Han Oğlu Boğaç Han" anlatımında görmek mümkündür [Ergin 1997: 78]. Yine pek çok Türk halk şiirinde "allar giymek" deyiimi veya ifadesi her zaman dişilik (kadınlık) sembolü olarak kullanılmıştır.

Özkul Çobanoğlu, al ruhu ve kadın arasındaki ilişkinin bir inanç olarak adlandırılması gerektiğini ve bunu "Al Dini" olarak adlandırmayı tercih ettiğini belirtmektedir. Araştırmacıya göre; "*Kün ve ay tanrı ve tanrıçanın altında yer aldığı kan, ateş ve güneş kültleriyle özdeşleşen 'Al tanrı' hem erkekliği hem de dişiliği olan bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Al tanrı inancı bütün Altaylıların dini konumuna yükselmiş ve bugün de Altaylı kavimlerin aralarındaki 'kut, tör, törü, kam, ham, kami' gibi ortak dini terminolojinin de olduğu dönemdir. Umay tanrıça veren bir yaratıcı iken ve canlılara insanlara kut vermesi esası üzerine teşekkül etmiş olmasına karşılık, Al tanrı verdiği canı alan bir dini anlayış üzerine şekillenmiştir*" [Çobanoğlu 2012: 982-983].

Al renkli kumaşların ve dokumaların Türk kültüründe ayrı bir renk olarak da kullanıldığı görülür. Orta Asya'dan Anadolu ve Balkanlar'a göç eden Türkmen toplulukların kendi boylarını veya kendi inançlarını göstermek için başlıklarını bir "al bez", "al yazma" ile sardıkları da bilinmektedir. Bu kumaş renginin de daha sonraları "kızıl" olarak adlandırılmaya başlandığı ve özellikle baş giyimlerini "kızıl" renkli bir bezle saranların "kızılbaş" olarak adlandırıldıklarını da belirtelim. Al rengin "değiştiren ve dönüştüren tanrısal ılık ve ısı" şeklindeki ilk anlamı, rengin koruyucu "Al Ruh" ifade etmek için kullanımı, Hunlar dönemindeki bayrakların rengi olması, daha sonra "kızıl" renk ile ilişkisi ve her iki rengin de "dişilik" sembolü olarak kullanılması hakkındaki bu genel açıklamalardan sonra, al rengin olumlu ve olumsuz kullanımları hakkında bilgi verelim.

1. Ateş ve Ocağın Koruyucusu "Al Ruh":

Al ruhu eski Türk inanç sisteminden doğmuş ve onların ateş ve ateşin bulunduğu yeri kut-sal kabul etmiş olmalarından doğmuş bir külle ilişkili olmalıdır. Al Ruh, eski Türk ilahları arasında yer alan koruyucu bir ilah olarak kabul edilmiştir. Bugün yaşayan Türk boyları arasındaki çeşitli inanç ve uygulamalar içinde bu ruhun koruyucu ruh olduğunu gösteren çeşitli unsurlar bulunmaktadır [Bayat 2007: 322; İnan 1998: 263-264].

Al Ruhunun ateş ve ocak ile ilgisini yakut Türklerinin ateş ve ocak hakkındaki algılarıyla örneklemek mümkündür. Yakut Türkleri Ocak Ruh'u "ak saçlı bir kadın" şeklinde tasavvur ederler. Moğol Buryatlar arasında Al Ruh "Kırmızı elbiseli bir kadın" şeklinde tasavvur edilirken, Altay bölgesinde yaşayan Teleüt Türklerinin kamları; "*Yeşil ipekten kaftan giyip, dalgalanan alevler; kırmızı ipekten kaftan giymiş, dalgalanan alevler!*" şeklinde dua etmektedir [Ögel 2002: 517]. Al Ruh ile ateş arasındaki ilişkiyi gösteren bir başka örnek ise "alaslama" adı verilen uygulamadır. Bu uygulamaya göre, kendisinde günah veya kölük bulunduğu düşünülen varlık veya canlı ateş ile günah ve kötülüklerden arındırılmaktadır [İnan 1998: 224]. Genel Türk boyları arasında şaman karşılığı olarak kullanılan "Kam" sözü Uranhay ve Tuvalar arasında yaygındır. Uranhay ve Tuva kamları dualarında; "Kayalık yerlerde yaşayan atlı Sarı Albıstarım, bize yardım et!" şeklinde seslenmektedir. Yine yakut Türkleri arasında aile ocağı "al-ot" sözü-

le adlandırılmaktadır. Moğolca'da ateş "gal" kelimesiyle karşılanırken; çeşitli Türk lehçelerinde ateş kelimesiyle ilgili olarak kullanılan "alav, yalaz, yalın, yalkın" sözleri de "al" sözünün kök anlamında bulunan ısıyla "değişme ve dönüşme" anlamlarını koruyan sözler olarak değerlendirilmelidir [Inan 1998: 263].

Eski Türk inanç sisteminde ruhlar için bayrak dikme geleneği vardır. Bu ruhlardan biri kabul edilen ateş ruhu için de bir bayrak dikilmekte ve Altay Türkleri buna "Yalama" adı vermektedir. Al sözünü barındıran bu sözün ve koruyucu ruhla ilişkili bu bayrağın halen Türkiye Cumhuriyeti bayrağının renginde ve onu karşılamak için kullanılan "Albayrak" sözünde korunduğunu belirtelim. (Unutulmamalıdır ki, Türk bayrağının adı hiç bir zaman "kızıl" veya "kırmızı" renkleriyle adlandırılmamış, her zaman "albayrak" olarak kalmıştır.) Bu bayrağı ifade eden sözünde yukarıda belirtilen al ruhu ve ateş ile ilişkili olduğu, bu bayrağı ifade eden sözün al sözünün kök anlamından doğduğunu belirtelim.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere al renk ile koruyucu al ruhu, ateş ve alev arasındaki ilişki çok açıktır. Bize göre, buradaki koruma fikri ve algısı al sözünün ilk anlamında tasavvur olunan kutsal değiştirici ve dönüştürücü Tanrısal güç, bu gücün sahip olduğu ısı ve ışık veya enerji fikrinden kaynaklanmıştır.

2. Kötü Ruh Adı Olarak Al: Alkarısı, Albastı, Albıs, Albız, Almıs, Yalmavuz, Yalmaguz:

Al rengin kötü veya olumsuz, şeytani bir ruh adı olarak kullanılması durumuna "al" veya "albastı" birleşik sözünde rastlamaktayız. Özellikle İslamiyet'i kabul eden Türk boyları tarafından "Albastı (Türkiye ve Balkan Türkleri), "Albız (Osmanlı Türkleri), Albarstı, Alvastı, Albostı, Yalmavuz, Yalmaguz (Orta Asya Türkleri). Türk boyları arasındaki halk inanmalarına göre, "alkarısı" veya "albasması" adı verilen bu kötü ruh yeni doğum yapmış kadınlara, loğusalara ve çocuklarına musallat olmakta, onların ciğerlerini yemeye çalışmakta veya kanlarını emerek onları öldürmeye çalışmaktadır. Bu kötü ruhun eski Türk inanç sistemindeki koruyucu ruh al ruhu ile aynı varlık olduğu düşünülürse, eski inanç sistemindeki olumlu ruh, İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemde şeytanileştirilmiş, olumsuz ve kötü bir varlığa dönüştürülerek ondan uzaklaşmaya çalışıldığı açıktır [Inayet 2007: 15-17].

Al rengin anlamında İslamiyet'e geçiş sonrası meydana gelen bu değişime rağmen, al sözünün kökünde bulunan olumlu anlamın ve al ruhunda görülen koruyuculuk anlamının şu sözlerde yaşatılmaya devam ettiği görülür: "Alkamak: Takdis etmek (Altayca, Kırgızca); Alkış: tebrik, tebrik (bugünkü Türklerde); Al ot: Aile ocağı ateşi (Yakutlarda); Al Ot: Azametli ateş (Altay kamlarının ilahilerinde); Alas: Alazlama: Ateşle arıglama ayini yapma" [Inan 1998: 265].

3. Yön Adı Olarak Al:

Dünya modelinin yatay düzeyinde Hun döneminde kır renk doğuyu, al renk güneyi, ak renk batıyı, kara renk de kuzeyi göstermiştir. Göktürk yazıtlarından çıkarılan sonuca göre prehistorik çağdan 7. yüzyıla kadar durum fazla değişmemiştir. Orhun-Yenisey yazıtlarında Türklerin oturduğu merkez ve merkeze dost durumda olan doğu kır veya mavi, batı ak, güney doru veya kızıl, kuzey ise yağız veya konur renkle sembolize edilmiştir [Bayat 2007a: 71].

Türklerin dört yönü renklerle karşılama fikrinin oldukça eski dönemlere dayandığı açıktır. Dört yönü karşılama da kullanılan renklerden birinin "al" renk olduğu düşünülürse de bunun daha sonraları yaygın olarak kullanılan "kızıl" renkle yer değiştirdiği görülür.

Sonuç

Türklerin renk adlarının "Tengricilik" veya "Kamlık" inancı olarak adlandırılan eski Türk inanç sisteminden kaynaklandığı açıktır. Eski Türklerin renk tasavvurlarından ve renk adlarından biri de "al" renktir. Al rengin adı olan "al" sözü kutsal olduğu kabul edilen güneş, ateş, ışık ve ısı ile ilişkili olmalıdır. Bu düşünceden hareketle "al" sözünün anlamının "değiştiren ve dönüştüren tanrıdan gelen kutsal ışık ve ısı" olduğu söylenebilir. Bize göre bu kutsal ışık ve ısı varlıkları ve nesneleri değiştirme ve dönüştürme kapasitesine sahiptir. Bu durum "elma/alma" sözünde çok açık bir şekilde gösterilebilir. Bu meyvenin ilk ve olgunlaşmamış durumu için "gök" sözü kullanılmaktadır ki, bu durum onda var olan tanrısal özü ifade etmektedir. Ne zaman ki bu meyveye tanrıdan geldiği kabul edilen kutsal ışık ve ısı ulaşır, işte o zaman meyve olgunlaşır ve "al renge" dönüşür ve "alma/elma" olur.

Al sözü bir kelime kökü olarak pek çok kelimenin üretilmesinde kullanılmıştır. Bu sözlerin pek çoğunda yukarıda bahsettiğimiz değişim ve dönüşüm anlamı mevcuttur. Bu sözlerin çoğu olumlu anlamda kullanılmasına rağmen, İslamiyet'in kabulünden sonra bu sözlerin bazıları olumsuz bir anlam ifadeye etmeye başlamış olmalıdır. Bir bölge adı olan "Altay" sözünün ve en değerli maden kabul edilen "altun/altın" sözünün de "al" kök anlamıyla ilişkisi mutlaka tartışılmalıdır. Bu iki sözün mutlaka "al" sözünün kök şeklinde var olan tanrısal ısı ve ışıkla değişme ve dönüşme anlamıyla ilişkili olduğu görülecektir. Bu tartışmalarda sadece dille ilgili belgeler değil, halk inanmaları, mitik ve epik anlatımlarla diğer halk bilgisi ve arkeolojik malzemelerin kullanılmasının Türk kültürünün geçmişini aydınlatma ve geleceğini daha iyi anlama ve planlama bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKLAR:

- 📖 BALI Muhan [1997]. *Ağıtlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- 📖 BAYAT Fuzuli [2007]. *Türk Mitolojik Sistemi (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- 📖 ÇOBANOĞLU Özkul [2012]. "Türk Mitolojisinde Al Dini ve Okra İlişkisi." *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika çalışmaları Kongresi: Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, Ankara: AYK, C. II, ss. 981-986.
- 📖 ERGİN Muharrem [1997]. *Dede Korkut Kitabı-I*, Ankara: TDK Yay.
- 📖 GENÇ Reşat [2009]. *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Ankara: AKM Yay.
- 📖 İNAN Abdulkadir [1998]. *Makaleler ve İncelemeler-I*, Ankara: TTK Yay.,
- 📖 İNAYET Alimcan [2007]. *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/ Celmoğuz*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- 📖 KAŞGARLI MAHMÜD [2005]. *Dîvânü Lugâti't-Türk*. (Akt. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser). İstanbul: Kabalcı Yay.
- 📖 ÖGEL Bahaeddin [2002]. *Türk Mitolojisi-II*, Ankara: TTK Yay.